

Krystyna Hanusik, Stanisława Sokolowska***

ZMIANY W ZASOBACH PRACY W ROLNICTWIE W OKRESIE TRANSFORMACJI SYSTEMOWEJ

1. WPROWADZENIE

W Polsce w dziale rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo zatrudnionych było w 2003 r. 16,1% czynnej zawodowo ludności, zaś udział tego sektora w wartości dodanej brutto wynosił jedynie 2,9%. Transformacja systemowa w kraju w małym stopniu przyczyniła się do poprawy produktywności rolnictwa. Istotnym czynnikiem determinującym efektywność rolnictwa jest jakość zasobów pracy. W tym miejscu należy podkreślić specyfikę problemów dotyczących zarządzania zasobami pracy w rolnictwie jako podsystemie gospodarki. Podstawowa część rolnictwa to 2168 tys. indywidualnych gospodarstw rolnych. Na jakość zasobów pracy w tych gospodarstwach można wpływać tylko parametrycznie, pośrednio, poprzez kształtowanie warunków ich racjonalnego rozwoju.

Jednym z ważniejszych elementów charakteryzujących jakość zasobów pracy jest wykształcenie. Na wsi wykształcenie ludności było zawsze „gorsze” w porównaniu do mieszkańców miast. Jest to efektem pewnych utrwalonych wzorców zachowań, uwarunkowań kulturowych, dostępności do usług edukacyjnych, a także rozwoju społeczno-gospodarczego regionów. Słabe wykształcenie ludności rolniczej uwarunkowane jest również tradycyjnym myśleniem o zawodzie rolnika. Wydaje się bowiem, że rolnikom wystarczy jedynie doświadczenie zawodowe i tradycje rodzinne, aby poradzić sobie w gospodarstwie. Okazuje się jednak, że to za mało. Aby racjonalnie gospodarować, należy dziś być kreatywnym, posiadać wiedzę z zakresu nauk rolniczych, ekonomii, zarządzania, a także należy być otwartym na innowacje.

* Prof. dr hab., Zakład Ekonometrii i Informatyki, Wydział Ekonomiczny, Uniwersytet Opolski

** Prof. dr hab., Katedra Organizacji i Zarządzania, Wydział Ekonomiczny, Uniwersytet Opolski

Celem artykułu jest diagnoza i analiza zmian w zasobach pracy w rolnictwie w okresie ostatnich 15 lat transformacji ustrojowej.

W artykule postawiono następujące tezy:

1. W okresie zmian systemu gospodarczego w Polsce poprawiła się jakość zasobów pracy w rolnictwie. Nastąpiły pozytywne zmiany demograficzne oraz podwyższyły się kwalifikacje rolników. W gospodarce rynkowej wykształcenie stało się kapitałem decydującym o pozycji człowieka na rynku pracy i w związku z tym mieszkańcy obszarów wiejskich podnieśli w omawianym okresie poziom wykształcenia.

2. Poziom wykształcenia kierowników gospodarstw przekłada się na ich efekty ekonomiczne.

W celu zbadania zmian w jakości zasobów pracy w rolnictwie rozważono wykształcenie zatrudnionych w rolnictwie oraz strukturę demograficzną ludności użytkującej gospodarstwa rolne. Podstawowe dane liczbowe wykorzystane w artykule pochodzą z roczników Głównego Urzędu Statystycznego oraz ze spisów rolnych z lat 1996 i 2002.

Wnioski z badań oparto o analizy prowadzone dla całego kraju oraz badania przestrzenne, w których podstawową jednostką było województwo.

2. ZMIANY DEMOGRAFICZNE

Według informacji GUS liczba ludności w gospodarstwach domowych rolników w 2002 r. wynosiła ponad 10 474 tys., co stanowiło 90,6% stanu z 1996 r. Te zmiany były większe na wsi, gdzie spadek liczby ludności w analogicznym okresie wynosił 13%.

Największy spadek liczby ludności w gospodarstwach rolnych zaznaczył się w województwie opolskim i śląskim i wynosił on odpowiednio 18,6 i 18,2%.

Zmianom ilościowym ludności towarzyszyły zmiany struktury według ekonomicznych grup wiekowych (por. tab. 1).

Z analizy tab. 1 wynika, że pomiędzy spisami rolnymi w 1996 i 2002 r. poprawiła się struktura ludności w gospodarstwach indywidualnych według ekonomicznych grup wieku. Wzrósł udział ludności w wieku produkcyjnym ogółem o 3,5 pkt proc., z czego 1,4 pkt proc. przypada na wiek mobilny i nieco ponad 2 pkt na wiek produkcyjny niemobilny. Spadł udział ludności w wieku przedprodukcyjnym o 1,4 pkt proc., a w wieku poprodukcyjnym o 2,2 pkt. Tendencja ta związana jest z jednej strony z malejącą dzietnością na wsi, z drugiej zaś z przekazywaniem gospodarstw następcom. Ta prawidłowość występuje w zasadzie we wszystkich województwach.

Tabela 1

Struktura ludności w gospodarstwach domowych z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego według ekonomicznych grup wieku w Polsce z wyszczególnieniem województw w latach 1996 i 2002 (w %)

Wyszczególnienie	Rok	Ogółem	W wieku				poprodukcyjnym
			przedprodukcyjnym	produkcyjnym			
				razem	mobilnym	niemobilnym	
1	2	3	4	5	6	7	8
Polska ogółem (w liczbach absolutnych i %)	1996	11 559 929	3 161 133 27,8	6 473 549 55,4	4 306 673 37,2	2 166 876 18,3	1 925 247 16,8
	2002	10 474 505	2 687 300 26,4	6 288 440 58,9	4 042 917 38,6	2 245 523 20,3	1 498 431 14,6
Dolnośląskie	1996		27,1	55,7	38,0	17,6	17,3
	2002		24,3	61,1	38,7	22,4	14,6
Kujawsko-pomorskie	1996		29,5	56,4	38,6	17,7	14,1
	2002		27,9	60,2	39,6	20,5	12,0
Lubelskie	1996		27,2	54,4	35,6	18,8	18,4
	2002		26,7	58,0	37,6	20,4	15,3
Lubuskie	1996		27,0	55,2	37,2	17,9	17,9
	2002		24,5	60,0	38,0	21,9	15,5
Łódzkie	1996		25,9	56,4	37,0	19,4	17,7
	2002		25,3	60,4	38,7	21,7	14,3
Małopolskie	1996		28,7	55,4	37,9	17,6	15,8
	2002		27,1	58,3	39,3	18,9	14,6
Mazowieckie	1996		27,9	55,2	37,1	18,2	16,9
	2002		27,4	59,1	38,6	20,5	13,5
Opolskie	1996		26,3	56,5	36,7	19,8	17,1
	2002		24,5	59,7	39,5	20,3	15,8
Podkarpackie	1996		28,5	54,8	37,3	17,6	16,6
	2002		26,7	57,3	38,5	18,7	16,0
Podlaskie	1996		26,6	52,6	33,7	18,9	20,9
	2002		26,6	55,0	36,1	18,9	18,3

Tabela 1 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8
Pomorskie	1996		31,3	55,5	38,8	16,7	13,2
	2002		29,5	58,9	39,4	19,5	11,6
Śląskie	1996		25,2	58,1	37,6	20,5	16,7
	2002		23,3	61,6	38,8	22,8	15,1
Świętokrzyskie	1996		26,1	54,4	35,9	18,5	19,5
	2002		24,9	58,3	37,2	21,1	16,8
Warmińsko- -mazurskie	1996		30,1	55,5	37,9	17,5	14,4
	2002		28,5	58,8	39,1	19,7	12,7
Wielkopolskie	1996		29,2	56,2	38,5	17,6	14,6
	2002		27,3	59,7	39,5	20,2	13,0
Zachodnio- pomorskie	1996		28,1	55,3	37,6	17,7	16,6
	2002		25,5	60,1	38,2	22,0	14,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji GUS, www.stat.gov.pl.

Z punktu widzenia oceny zasobów pracy w rolnictwie ważna jest charakterystyka użytkowników indywidualnych gospodarstw rolnych. Pomiędzy spisami rolnymi, tzn. pomiędzy 1996 i 2002 r., zaszły istotne zmiany w tym zakresie (por. tab. 2)

Zdecydowanie zmniejszyła się liczba użytkowników gospodarstw ogółem w kraju, spadek liczby gospodarstw wyniósł ponad 7,3%. Należy zauważyć, że poziom tych zmian był różny w poszczególnych województwach. Zmieniła się również struktura wiekowa użytkowników gospodarstw.

Jedynie w województwie małopolskim liczba użytkowników gospodarstw pozostała na tym samym poziomie. Największy spadek liczby użytkowników gospodarstw rolnych odnotowano w województwach: opolskim (18%), kujawsko-pomorskim (16%), wielkopolskim (15%), pomorskim (14) i warmińsko-mazurskim (11%). Nastąpiło znaczne zmniejszenie liczby użytkowników gospodarstw w wieku 20–29 i 30–39 lat. Młodzi ludzie poszukują dla siebie prawdopodobnie pozarolniczych źródeł utrzymania ze względu na niską rentowność produkcji rolniczej. Największy spadek liczby użytkowników gospodarstw rolnych dotyczy osób powyżej 60 roku życia. Związane jest to z przechodzeniem tych roczników na emeryturę i przekazywaniem gospodarstw następcom. Opisane zjawisko zmniejszania się liczby użytkowników w wieku niemobilnym i poprodukcyjnym jest korzystne (Frenkel 2002, s. 27 i nast.). Jest ono również zgodne ogólną tendencją dezagraryzacji zatrudnienia na wsi.

Tabela 2

Zmiany struktury wieku użytkowników indywidualnych gospodarstw rolnych
pomiędzy spisami rolnymi 1996 i 2002 r. (w %)

Wyszczególnienie	Ogółem	Wiek						
		15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-64	65 i więcej
Liczba użytkowników gospodarstw ogółem w 2002 r.	2 830 775	7 357	200 608	525 136	825 338	604 706	193 085	474 449
rok 1996 = 100%								
Polska	92,72	115,40	87,61	89,07	103,64	109,06	70,61	78,58
Dolnośląskie	93,15	102,50	91,22	76,16	100,09	141,09	70,66	75,56
Kujawsko-pomorskie	84,15	94,15	76,34	76,73	92,88	106,79	62,23	65,32
Lubelskie	93,27	147,83	89,54	91,88	104,17	107,14	70,22	78,32
Lubuskie	93,93	145,59	91,64	81,54	101,37	135,21	72,75	77,78
Łódzkie	91,98	121,92	94,47	91,79	102,29	107,43	62,56	71,52
Małopolskie	100,92	120,65	98,48	105,98	113,15	110,42	76,05	87,51
Mazowieckie	95,99	110,63	90,34	91,62	111,80	114,99	67,25	74,79
Opolskie	82,37	118,49	74,04	80,68	96,83	81,46	67,38	77,94
Podkarpackie	95,60	105,96	82,25	97,04	105,30	104,44	77,45	89,44
Podlaskie	93,04	117,73	86,74	96,70	112,74	96,49	63,69	77,06
Pomorskie	86,23	93,69	77,74	78,25	94,60	113,08	65,19	68,95
Śląskie	90,27	112,61	85,34	86,47	100,92	97,76	79,73	80,49
Świętokrzyskie	93,77	134,94	92,76	91,89	104,73	111,91	69,29	79,35
Warmińsko-mazurskie	88,51	101,40	77,78	78,82	101,95	109,68	64,62	76,88
Wielkopolskie	84,68	100,17	81,35	78,16	91,84	110,31	62,25	62,50
Zachodniopomorskie	94,06	112,12	93,31	76,93	103,87	136,91	68,76	76,51

Źródło: jak w tab. 1.

3. WYKSZTAŁCENIE LUDNOŚCI ROLNICZEJ

Jak już wspomniano, istotnym elementem decydującym o jakości zasobów pracy jest wykształcenie. W okresie transformacji, tzn. w ciągu ostatnich 15 lat, znacząco podniósł się poziom wykształcenia polskiego społeczeństwa. W gospodarce rynkowej wykształcenie stało się istotnym elementem decydującym o pozycji człowieka i jego atrakcyjności na rynku pracy (S i k o r s k a 1998, s. 111). Zmiany w poziomie wykształcenia dokonały się zarówno wśród mieszkańców miast, jak i wsi. Pomimo to odsetek wykształconej ludności na wsi jest zdecydowanie mniejszy w porównaniu z miastem. Ludność wiejska jest zdecydowanie mniej wykształcona (F r e n k e l 2002, H a n u s i k, S o k o ł o w s k a 2001, s. 191 i nast.).

W okresie analizowanych 15 lat zwiększył się udział ludności z wykształceniem wyższym i średnim (por. tab. 3). W 1988 r. jedynie 6,5% ludności kraju legitymowało się wykształceniem wyższym, zaś w 2002 r. już 10,2%. Liczba ludności z wykształceniem wyższym wzrosła o 74,3%. Zaznaczył się również wzrost ludności z wykształceniem policealnym i średnim. Na początku zmian systemowych ludność z wykształceniem średnim stanowiła 24,7%, natomiast w 2002 r. już 32,6%, co oznaczało wzrost o 46,3%. Automatycznie zmniejszył się odsetek ludności gorzej wykształconej.

pozytywne tendencje dotyczące poprawy wykształcenia zaznaczyły się również wśród mieszkańców wsi. W 1988 r. ludność z wykształceniem wyższym na wsi stanowiła 1,8%, zaś w 2002 r. 4,3%, a więc liczba ludności z wykształceniem wyższym wzrosła 2,5-krotnie. Na uwagę zasługuje fakt relatywnie dużej poprawy wykształcenia kobiet. W 2002 r. 5,1% kobiet na wsi legitymowało się wyższym wykształceniem, natomiast mężczyźni z wykształceniem wyższym stanowili 3,6%. Prawie podwoiła się liczba osób z wykształceniem policealnym i średnim. W 1988 r. stanowiły one 13,1%, a w 2002 r. 22,4%.

Pomimo znaczącej poprawy wykształcenia ludności wiejskiej w ciągu ostatnich 15 lat, jego poziom jest wciąż bardzo niski, niższy nawet w porównaniu do wykształcenia mieszkańców miast na początku zmian systemu gospodarczego.

Badając przestrzenne zróżnicowanie poziomu wykształcenia mieszkańców wsi należy zauważyć, że nie występują tutaj istotne różnice, przy czym w ciągu badanego okresu zróżnicowanie to zmniejszyło się, i tak współczynnik zmienności udziału ludności z wykształceniem wyższym w województwach kształtował się w 1988 r. na poziomie 13,6%, zaś w 2002 r. wynosił 10,8%. Jeszcze mniejsze zróżnicowanie odnotowano na wsi w przypadku wykształcenia policealnego i średniego.

Tabela 3

Zmiany w poziomie wykształcenia ludności w okresie transformacji systemowej

Wyszczególnienie poziomu wykształcenia	Rok	Ogółem	Miasta	Wieś		
				razem	mężczyźni	kobiety
Wyższe	1988	6,5	9,4	1,8	1,8	1,8
	2002	10,2	13,7	4,3	3,6	5,1
Policealne i średnie	1988	24,7	31,8	13,1	10,3	15,8
	2002	32,6	38,6	22,4	18,9	25,8
Zasadnicze zawodowe	1988	23,6	23,2	24,2	31,2	16,7
	2002	24,1	21,1	29,2	37,1	21,5
Podstawowe ukończone	1988	38,8	32,3	49,2	46,4	51,2
	2002	28,2	22,2	38,3	36,2	40,4
Podstawowe nieukończone, bez wykształcenia	1988	6,5	3,2	11,7	8,6	14,6
	2002	4,9	4,4	5,7	4,3	7,1
Rok 1988 = 100%						
OGÓLEM	2002	110,7	113,1	106,7	104,8	106,9
Wyższe	2002	174,3	164,8	252,5	202,8	303,3
Policealne i średnie	2002	146,3	137,1	182,3	193,0	175,4
Zasadnicze zawodowe	2002	113,1	102,8	129,1	124,5	137,8
Podstawowe ukończone	2002	80,4	77,8	83,1	81,6	84,4
Podstawowe nieukończone, bez wykształcenia	2002	83,8	154,4	52,2	52,1	52,2

Źródło: jak w tab. 1.

Istotne znaczenie dla efektów ekonomicznych gospodarstwa ma charakter i poziom wykształcenia kierowników gospodarstw. Średnio w Polsce 42,3% kierowników indywidualnych gospodarstw rolnych posiada wykształcenie rolnicze. Struktura tego wykształcenia jest zróżnicowana. Wśród kierowników z wykształceniem rolniczym 2,4% legitymuje się wykształceniem wyższym, 0,4% ma wykształcenie policealne, 13% średnie zawodowe, 23,2% – wykształcenie zasadnicze zawodowe, a największa część kierowników, to jest 67%, posiada jedynie ukończony kurs rolniczy. Poziom wykształcenia kierowników gospodarstw rolnych jest przestrzennie zróżnicowany (odpowiednie współczynniki zmienności kształtują się na wysokim poziomie). Poziom wykształcenia kierowników gospodarstw ilustruje tab. 4.

Tabela 4

Poziom wykształcenia kierowników gospodarstw indywidualnych.
Struktura wykształcenia rolniczego (w %)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa, w których osoba kierująca posiada odpowiednie wykształcenie rolnicze				
	wyższe	policealne	średnie zawodowe	zasadnicze zawodowe	kurs rolniczy
Polska	2,4	0,4	13,0	23,2	61,0
Dolnośląskie	3,0	0,6	15,4	18,1	62,8
Kujawsko-pomorskie	2,7	0,4	15,9	34,3	46,7
Lubelskie	2,7	0,2	11,9	16,6	68,6
Lubuskie	3,9	0,7	19,2	19,9	56,3
Łódzkie	2,0	0,4	11,8	25,8	60,0
Małopolskie	1,6	0,2	9,2	21,1	67,9
Mazowieckie	2,3	0,4	11,7	28,9	56,7
Opolskie	2,5	0,6	16,1	20,4	60,4
Podkarpackie	1,7	0,3	10,6	15,5	71,8
Podlaskie	1,8	0,3	13,3	22,6	62,1
Pomorskie	3,3	0,4	14,0	30,7	51,7
Śląskie	2,1	0,4	11,5	19,3	66,7
Świętokrzyskie	1,7	0,4	11,3	16,6	70,0
Warmińsko-mazurskie	3,9	0,3	15,5	22,0	58,4
Wielkopolskie	2,9	0,4	17,1	31,5	48,1
Zachodniopomorskie	5,6	0,5	17,5	18,9	57,5

Źródło: jak w tab. 1.

Obserwując poziom wykształcenia rolniczego kierowników gospodarstw w układzie województw, można zauważyć, że województwem o najwyższym udziale kierowników z wykształceniem wyższym jest zachodniopomorskie (5,6%). Relatywnie wyższy wskaźnik wykształconych rolników ma też województwo lubuskie i warmińsko-mazurskie (po 3,9%). Najniższy wskaźnik rolników z wyższym wykształceniem mają województwa małopolskie (1,6%), podkarpackie, świętokrzyskie (1,7%) i podlaskie (1,8%). Rozpatrując poziom wykształcenia średniego rolniczego, zauważa się, że najlepsza sytuacja występuje w województwach: lubuskim, zachodniopomorskim oraz wielkopolskim, w których to udział kierowników gospodarstw z takim wykształceniem

wynosi odpowiednio 19,2, 17,5, 17,1%. Zdecydowanie najniższy udział kierowników ze średnim wykształceniem ma województwo małopolskie (9,2%). Najwyższy udział kierowników o najniższych kwalifikacjach, a więc posiadających jedynie kurs rolniczy występuje w województwach podkarpackim i świętokrzyskim.

Można zauważyć silny związek pomiędzy charakterem i poziomem wykształcenia kierowników gospodarstw a efektami ich pracy. Lepsze wyniki ekonomiczne osiągnęte są w województwach, w których kadra kierownicza jest lepiej wykształcona (por. tab. 5).

W tab. 5 przedstawiono współczynniki korelacji pomiędzy produkcją towarową w gospodarstwach rolnych na jednego zatrudnionego, osiąganą średnio w województwach a poziomem wykształcenia kierowników. Istnieje silna zależność liniowa pomiędzy wykształceniem kierowników gospodarstw a wartością produkcji przypadającą na jednego pełnozatrudnionego w gospodarstwie, można ją opisać za pomocą równania:

$$y = 18\,493x - 1196,$$
$$R^2 = 0,787,$$

gdzie:

y – wartość produkcji towarowej w gospodarstwie na 1 zatrudnionego, średnio w województwie,

x – udział kierowników gospodarstw z wykształceniem wyższym rolniczym w liczbie kierowników ogółem, średnio w województwie,

R^2 – współczynnik determinacji.

Z równania wynika, że wzrost udziału kierowników z wyższym wykształceniem rolniczym o 1 pkt proc., średnio w województwie, powoduje wzrost wartości produkcji towarowej w gospodarstwie w przeliczeniu na 1 zatrudnionego o ponad 18 tys. zł. Wysoki współczynnik korelacji pomiędzy wartością produkcji towarowej a udziałem kierowników z wykształceniem średnim zawodowym wskazuje na dobre wyniki ekonomiczne tej grupy kierowników. Natomiast brak wykształcenia rolniczego kierowników gospodarstw przekłada się na gorsze wyniki ekonomiczne.

Dla potwierdzenia tezy o decydującym znaczeniu wpływu wykształcenia na osiągnęte wyniki ekonomiczne w dalszym ciągu opracowania przedstawiono związek wykształcenia kierowników gospodarstw rolnych z wielkością ekonomiczną gospodarstwa rolnego¹, a więc sumą standardowych nadwyżek bezpośrednich wszystkich działalności prowadzonych w gospodarstwie. Gospodarstwami

¹ Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego wyrażona jest w europejskich jednostkach wielkości (European Size Unit – ESU). Wartość 1 ESU jest weryfikowana każdego roku i ustalana przez Komisję Europejską. Wartość ta od 1984 r. wynosi 1200 EUR.

Tabela 5

Zależność pomiędzy produkcją towarową w gospodarstwach rolnych a poziomem wykształcenia kierowników gospodarstw (w %)

Wyszczególnienie	Wartość produkcji towarowej w gospodarstwie na 1 pełnozatrudnionego	Struktura wykształcenia rolniczego					Bez wykształcenia rolniczego
		wyższe	policealne	średnie zawodowe	zawodowe	kurs rolniczy	
Dolnośląskie	28 487	1,3	0,3	6,7	7,9	27,2	56,6
Kujawsko-pomorskie	26 486	1,5	0,2	8,6	18,4	25,1	46,2
Lubelskie	10 727	1,2	0,1	5,3	7,4	30,7	55,3
Lubuskie	30 171	1,5	0,3	7,4	7,7	21,8	61,4
Łódzkie	14 029	1	0,2	5,7	12,5	29,1	51,5
Małopolskie	4 993	0,5	0,1	3	6,9	22,3	67,2
Mazowieckie	13 925	1,1	0,2	5,4	13,3	26,2	53,9
Opolskie	30 654	1,1	0,3	6,9	8,7	25,9	57,2
Podkarpackie	7 429	0,6	0,1	3,4	5	22,9	68,1
Podlaskie	15 422	0,9	0,2	7,1	12	33	46,8
Pomorskie	28 694	1,7	0,2	7,2	15,7	26,6	48,6
Śląskie	13 846	0,6	0,1	3,4	5,7	19,8	70,3
Świętokrzyskie	10 219	0,6	0,1	4,1	6	25,2	63,9
Warmińsko-mazurskie	31 427	1,8	0,1	7,1	10,1	26,9	54
Wielkopolskie	30 342	1,5	0,2	9	16,6	25,4	47,2
Zachodniopomorskie	40 940	2,4	0,2	7,6	8,3	25,1	56,4
Współczynnik korelacji pomiędzy produkcją towarową na 1 pełnozatrudnionego a wykształceniem kierowników gospodarstw		0,887	0,607	0,828	0,349	-0,001	-0,449

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 6

Struktura gospodarstw rolnych według wykształcenia kierowników gospodarstw w klasach wielkości ekonomicznej gospodarstw

Wyszczególnienie	Ogółem	Klasy wielkości ekonomicznej w ESU										
		poniżej 0,5	0,5-2	2-4	4-6	6-8	8-12	12-16	16-40	40-100	100-250	250 i więcej
Gospodarstwa ogółem (w liczbach bez- względnych)	2 172 205	809 505	617 677	280 398	148 380	91 190	100 478	48 618	62 875	9 642	2 308	1 134
Gospodarstwa, w któ- rych osoba kierują- ca posiada wykształ- cenie rolnicze (w %)												
- wyższe	1,0	0,6	0,8	0,9	1,1	1,2	1,5	2,0	3,2	10,6	32,0	55,6
- policealne	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4	0,7	1,8	1,3
- średnicze zawo- dowe	5,5	2,8	4,2	6,0	7,7	9,3	11,7	14,5	18,5	26,1	28,9	21,8
- zasadnicze zawo- dowe	9,8	3,4	6,9	12,7	17,9	21,7	25,6	29,0	30,8	25,4	11,5	4,5
- kurs rolniczy	25,9	16,1	27,8	35,1	37,1	37,2	35,4	32,8	29,0	21,7	11,3	5,8
Nie posiada wykształ- cenia rolniczego	57,6	77,0	60,2	45,2	36,0	30,4	25,5	21,5	18,0	15,4	14,5	11,0

Źródło: jak w tab. 1.

osiągającymi wyniki poniżej 4 ESU zarządzają najczęściej rolnicy bez wykształcenia rolniczego lub posiadający jedynie kurs rolniczy (por. tab. 6). W kolejnych klasach wielkości ekonomicznej gospodarstw zmniejsza się udział kierowników po kursie rolniczym i bez wykształcenia rolniczego na korzyść rolników z wykształceniem wyższym i średnim rolniczym. Najzamożniejszymi gospodarstwami kierują przeważnie osoby legitymujące się wyższym i średnim wykształceniem rolniczym.

4. PODSUMOWANIE

W okresie transformacji systemowej nastąpiła znaczna poprawa jakości zasobów pracy. Faktycznie wykształcenie nabrało w dużej mierze znaczenia instrumentalnego, a więc poziom i rodzaj kwalifikacji jest kapitałem decydującym o pozycji człowieka w gospodarce.

Z obserwacji ostatnich 15 lat funkcjonowania rolnictwa wynika, że dokonały się korzystne zmiany w zasobach pracy. Zdecydowanie zwiększył się udział młodszych użytkowników gospodarstw. W gospodarstwach domowych rolników poprawiła się struktura ludności według ekonomicznych grup wieku.

Zaobserwowano znaczną poprawę poziomu wykształcenia ludności wiejskiej, ale jest on w dalszym ciągu bardzo niski, zdecydowanie niższy w porównaniu z wykształceniem mieszkańców miast. Wyniki badań pokazują, że wykształcenie kierowników gospodarstw ma zdecydowany wpływ na uzyskiwane w gospodarstwie efekty ekonomiczne. W przypadku rolnictwa ważny jest kierunek wykształcenia. Okazuje się, że najlepsze wyniki produkcyjne uzyskują kierownicy z wyższym i średnim wykształceniem rolniczym. Przy czym gospodarstwa najsilniejsze ekonomicznie zarządzane są głównie przez kierowników legitymujących się wyższym wykształceniem rolniczym.

Zaobserwowane w badaniach pozytywne tendencje zmian demograficznych i zmian w poziomie wykształcenia rolników są jednak bardzo powolne i niewystarczające do zdynamizowania tego sektora gospodarki. Wciąż niski poziom kwalifikacji rolników jest podstawową barierą w poszukiwaniu nowych rozwiązań dla poprawy funkcjonowania ich gospodarstw oraz w poszukiwaniu szans rozwojowych poza rolnictwem. Słabo wykształceni rolnicy są mało podatni na innowacje, nie są przedsiębiorczy, boją się wyzwiań płynących z otoczenia.

Prowadzone w kraju badania (Gutowska, Ozimek 2003, s. 165 i nast.) wskazują, że trudno też oczekiwać radykalnych, pozytywnych zmian w tym zakresie. Poważną przeszkodą ograniczającą realizację potrzeb

w sferze edukacji jest w przypadku rodzin rolniczych bariera finansowa oraz niedostępność do szkół już na etapie gimnazjum. Powodem jest odległość i związane z tym koszty. Reforma szkolnictwa nie poprawiła szans edukacyjnych ludności wiejskiej. Problem ten wymaga wciąż systemowych rozwiązań.

BIBLIOGRAFIA

- Frenkel I. (2002), *Przemiany ludnościowe w gospodarstwach domowych rolników indywidualnych w latach 1996–2000*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 3.
- Gutkowska K., Ozimek I. (2003), *Aspiracje edukacyjne mieszkańców wsi a możliwości realizacji*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 2.
- Hanusik K., Sokołowska S. (1999), *Przestrzenne zróżnicowanie funkcjonowania rolnictwa*, [w:] *Produktywność, konkurencyjność, integracja*, red. J. Jagas, Uniwersytet Opolski, Opole.
- Hanusik K., Sokołowska S. (2001), *Przestrzenne zróżnicowanie rolnictwa indywidualnego województwa opolskiego*, [w:] „Opolskie Roczniki Ekonomiczne”, t. XVI: *Gospodarka Śląska Opolskiego w okresie transformacji 1990–2000*, red. Z. Mikołajewicz, Wydawnictwo Instytut Śląski, Opole.
- Sikorska J. (1998), *Konsumpcja. Warunki, zróżnicowania, strategie*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa.

Krystyna Hanusik, Stanisława Sokołowska

THE CHANGES IN THE WORK RESOURCES IN THE AGRICULTURE DURING THE SYSTEM TRANSFORMATION

The aim of the article is the diagnosis and analysis of the changes in the work resources in the agriculture during the last fifteen years of the system transformation.

There are arguments for the improvement of the quality of the work resources in the agriculture during the time of change of the economical system in Poland. There have been positive demographical changes and the farmers' qualifications have risen. What is more, the level of education of the managers of the homesteads brings the economical results of the homesteads.

The research proves that there have been beneficial changes in the work resources. There is a greater contribution of younger farmers. In the agricultural households the structure of people has improved as far as the economical age is concerned. There has been seen a noticeable improvement of the level of education of people from the agricultural areas, however, it is still rather low, much lower than the education of people from the urban areas. The results show that the education of the managers of the homesteads has a considerable influence on the obtained economical effects, especially desired is the higher agricultural education.